

Türkiye’de Liberalizm*

Atilla YAYLA**

Mehmet SEYİTDANLIOĞLU***

Modern sosyal teorilerin ilki ve birçok yazara göre geride bıraktığımız iki-üç asır içinde insanlık tarihinde en derin iz bırakan liberalizmdir. Bununla beraber, liberalizm kavramı siyaset sözlüğünün en müphem kavramlarından biri haline gelmekten kurtulamamıştır. Liberalizm kavramı hem bir siyaset felsefesi geleneğini hem de özellikle Batı ülkelerinde bazı siyasî partilerin ideolojik yönelimini ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Bazen birbirinden son derece farklı görünen fikrî ve siyasî hareketlerin “liberal” olarak etiketlenbildiği görülmektedir.

Bir düşünce geleneği olarak liberalizmin tarihini, 1215 tarihli Magna Carta’ya ve hatta Antik Yunan’a kadar uzatanlar vardır. Ağır basan görüş liberalizmin bir sosyal teori hüviyetiyle XVII. yüzyılda John Locke’un yazılarıyla doğmaya başladığı, XVIII. yüzyılda özellikle David Hume ve Adam Smith’in yazılarıyla büyük bir ivme kazandığı ve XIX. yüzyılda olgunluk devrini yaşadığıdır. Liberal düşünce geleneğinin siyasî ve iktisadî hayata yoğun biçimde yansımaları da XVIII. yüzyılın sonlarında ve XIX. yüzyılda gerçekleşmiştir. Ondokuzuncu yüzyılın sonlarından, ikinci Dünya Savaşı’na ve savaşı izleyen yıllara kadar liberalizm hem bir düşünce geleneği hem

de siyasî hareket ve iktisadî model olarak devamlı gerilemiştir. Ancak 1960 sonrasında liberal düşünce hareketlerinde büyük bir canlılık ortaya çıkmış, klâsik liberal fikirler günün problemlerine cevap verecek şekilde yenilenmiş ve liberalizm tekrar baskın fikir akımı haline gelmiştir. Bunda, F. A. Hayek, M. Friedman, J. Buchanan, G. Becker, R. Nozick, M. Rothband, A. Rand, N. Barry gibi fikir adamlarının önemli rolü olmuştur.

Bugün liberal etiketini kullanan en az iki ana akımı birbirinden ayırdetmek mümkündür. Birincisi liberal geleneğin hem tarihi hem de fikrî olarak özünü teşkil eden klâsik liberalizmdir. Buna Avrupa liberalizmi de denmektedir. Klâsik liberalizmin fikrî temellerini David Hume ve Adam Smith’e kadar götürmek mümkündür. Liberalizmin bu türünün temel görüşleri şunlardır: Fert, kendisinin ahlâkî değerlerinin kaynağıdır; fertler arasındaki ticaret ve mübadele süreci hem etkili ve verimlidir, hem de hürriyetleri genişleticidir; piyasa düzeni kendiliğinden doğan bir düzendir; milletler arasında mübadele uluslararası işbölümü yoluyla milletlerin zenginliğini artırmakla kalmaz, aynı zamanda savaş ihtimalini azaltır ve siyasî gerilimleri yumuşatır; siyasî yönetim anayasal tahditler altına alınmalı ve kamu politikası bireylerin az sayıdaki ortak ilgileriyle sınırlı olmalıdır.

**Doç. Dr., H. Ü., İ. B. F. Kamu Yön. Böl. Öğr. Üye.
*** Yrd. Doç., H. Ü. Edebiyat Fak. Tarih Böl. Öğr. Üye.

Klâsik liberaller genel olarak siyasî yönetimin alanı ile kim(ler)in siyasî yönetim yetkisine sahip olacağı arasında bir ayırım yaparlar. Onlara göre eğer siyasî yönetim anayasa kurallarıyla sınırlanmış ise, kim(ler)in yönetmekte olduğu ikinci derecede önemlidir. Dolayısıyla, liberal teorinin en önemli unsuru yönetim biçiminden çok anayasal yönetimdir. Mafih liberaller önce XIX. yüzyılda daha sonra XX. yüzyılda oy verme hakkının devamlı genişletilmesine taraftar olmuşlardır. Fakat, son yıllarda bazı liberal yazarlar “çoğunlukçu” demokrasinin yozlaşmasının ve demokrasinin liberalizmle bağları zayıflatılmış, normatif temellerinden bir ölçüde soyutlanmış biçimde sınırsız tatbikatının yarattığı sorunlara dikkat çekmeye başlamışlardır. Doğu blokunun ideolojik ve fiilî çöküşü bir taraftan demokrasiyi daha yaygın ve daha popüler hale getirirken diğer taraftan da demokrasinin sorgulanmasını hızlandırmış ve bu süreçte liberal değerler başlıca analiz aleti olma rolünü üstlenmiştir.

Liberal düşünce geleneğinin diğer çizgisi, Amerikan liberalizmi veya sosyal liberalizm adıyla anılmaktadır. Felsefi temelleri T. Hill Green'e doğru inen sosyal liberalizmin Amerikan geleneğindeki en önemli isimleri K. Arrow, P. Samuelson, J. K. Galbraith'dir. Amerikan liberalizmi son yıllarda en tutarlı ve etkili biçimde J. Rawls, R. Dworkin gibi filozofların yazılarında ortaya konmuştur.

Amerikan liberalleri genel olarak sol çizgide sayılmalarına rağmen, piyasaya ve bireyselliğe düşman değildirler. Piyasa süreçlerinin yarattığını düşündükleri eşitsizlik ve adaletsizliklerin hayırsever bir devlet tarafından sürekli müdahalelerle düzeltilmesini talep ederler ve bunun özgürlüğün daha iyi korunmasını sağlayacağına inanırlar. 1929 Büyük Buhranı, piyasa ekonomisinin kendi hatalarını kendi içinden düzeltici mekanizmalara sahip bulunmadığı, bu yüzden, dış müdahalelere ihtiyaç duyduğu yolundaki tezleri doğrulayan bir veri olarak algılanmıştır. Devletin, talebi yönetmesi, tam istihdamı sağlaması, sosyal güvenlik,

sağlık ve eğitim alanlarında gittikçe genişleyen roller üstlenmesinin hem fiilen mümkün, hem ahlâken haklı ve gerekli olduğu görüşü Amerika'da 1960'lara kadar yaygın biçimde benimsenmiştir.

Tabiatıyla bu düşünceler sadece Amerikan liberalizmine mahsus olmakla kalmamış, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında bütün Batı dünyasında yaygın biçimde benimsenmiştir. Mutabakat devresi adı verilen ve bu yaklaşımın hakimiyetinde yaşanan dönemde devletin sınırlarının düzenli ve istikrarlı biçimde genişlediği ve klâsik liberalizmin sınırlı ve hakem devletinin yerini müdahaleci, vatandaş kitleleri arasında pozitif veya negatif ayırım yapıcı refah devletinin aldığı görülmüştür. Refah devleti olmak bakımından Avrupa devletleri Amerika'dan çok daha ileri gitmiştir. Türkiye'de de, iktisadî ve sosyal şartlar Avrupa'dan bir çok bakımdan epeyce farklı olmasına rağmen bazı refah devleti uygulamaları gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Refah devletinin 1970'lerden itibaren tıkanması, hatta ciddî sorunlar yaratmaya başlaması, yeni arayışların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Fiilî yetersizlik yanında, refah devleti ahlâkî bakımdan da sorgulanmaya başlamış, yol açtığı müthiş kaynak israfının yanında, genellikle zannedildiğinin tersine, himayeye muhtaç olduğu düşünülen grupların lehine değil, aksine zaten nisbeten daha iyi durumda olan orta ve orta üst sınıfların lehine işlediği teorik ve empirik olarak kanıtlanmıştır.

1980'lerin sonlarında sosyalist ülkelerin buhranlarının artık gizlenemeyecek biçimde gözler önüne serilmesi ve kısa bir süre sonra bu ülkelerin rejimlerinin peşpeşe yıkılması genel olarak liberal fikirleri özelde ise klâsik liberal fikirleri yeniden gözde fikirler haline getirmiştir. İçinde bulunduğumuz yıllarda devletin küçültülmesi, özelleştirme, insan haklarının daha iyi korunması, liberal demokrasinin eksiklik ve yozlaşmalarının sorgulanması tezleriyle ifade edilen eğilim, klâsik liberalizme bir yeniden dönüş olarak kabul edilmektedir.

Liberal Fikirlerin Türkiye'ye Girişi

Türkiye'ye liberal fikirlerin XIX. yüzyılda girmeye başladığı söylenebilir. Hiç kuşkusuz Avrupa liberalizmde olgunluk devrini yaşarken Osmanlı İmparatorluğu henüz çağa yön veren bu yeni fikir akımından yeterince haberdar değildir. Ancak, geçmiş yüzyılların muzaffer ordularının Avrupa devletleriyle yapılan savaşlarda yenilmesi, yöneticileri köhneleşmiş devlet teşkilâtını ve daha sonra da devlet yapılanmasının altındaki zihniyeti değiştirmeye, yenileştirmeye mecbur bıraktı. İşte, Türkiye'ye liberal fikirlerin girişi böylece başladı. Osmanlı İmparatorluğu liberal fikirlerle önceleri "yenileşme-çağdaşlaşma" ya da o günün deyişle "tanzimat-ıslahat" kavramları adı altında tanıştı. Bu bakımdan liberalizmin Türkiye'de aslında sanıldığı kadar yeni ve köksüz bir kavram olmadığını, hikâyesinin Cumhuriyet'in çok öncesine, XIX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar uzandığını vurgulamamız gerekir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun liberal bir yapılmaya doğru ilerlemesi, daha doğrusu Osmanlı yapılanmasında liberalleşme yönünde gayretlerin ortaya çıkışı İmparatorluğun genel tarihinde önemli bir dönemeç olan ve 3 Kasım 1839'da ilân edilen Tanzimat Fermanı'yla başlar. İmparatorluğun girdiği bu yeni dönemeç onun bugün anladığımız mânada hukuk devleti olma yolunda attığı ilk adım olarak görülebilir. Bununla beraber Tanzimatla girilen ıslahat süreci, dar bir alanla sınırlı kalmamış zamanla devlet hayatını ilgilendiren hemen hemen her alanda yenilikler yapılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda yenileşme hareketleri XVIII. yüzyılın başlarına Lâle Devri'ne (1718-1730) kadar gider. Bu dönemden sonra başa geçen bütün padişahlar bir takım yenilikler yapmaya çalışırlar. 1789'a gelindiğinde Avrupa Fransız İhtilâli ile çalkalanırken, Osmanlı tahtına III. Selim (1789-1807) çıkmıştır. Bu ihtilâlin ardından, çok uluslu Osmanlı İmparatorluğu bir taraftan "milliyetçi-

lik" fikirleriyle sarsılırken, bir taraftan da Batı dünyasına şekil vermeye başlayan yeni fikirlerle tanışır. III. Selim, 1792'den itibaren "Nizam-ı Cedid-Yeni Düzen" adını verdiği yeni bir ıslahat programını uygulamaya koyar. Yeni bir ordu kurular (Nizam-ı Cedid Ordusu). Tophane ve donanmada ıslahat yapılır. Maliye alanında yapılan bir reformla İrad-ı Cedid hazinesi oluşturulur. Yönetimde birtakım malî disiplin tedbirleri alınır. III. Selim, diplomasi ve dış politika alanlarında ise uluslararası denge siyasetine yönelir. İmparatorluğun toprak bütünlüğünün korunması amacıyla yeni bir yol izleyerek, karşılıklı diplomasi prensibine geçer. Londra, Viyana, Berlin, Paris gibi Avrupa başkentlerinde daimî elçilikler açar. Bu vesileyle, küçük de olsa, liberal düşüncelerin ülkeye girmesi için yeni yeni pencereler açılmış olur.

II. Mahmud (1808-1839), Selim'in başlattığı yenilikleri sürdürmekte kararlıdır. Özellikle, 15 Haziran 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra köklü bir ıslahat programını yürürlüğe koyar. İlk adım yine askerî alandadır. Asakir-i Mansure-i Muhammediye Ordusu kurulur. Daha sonra, merkezî hükümetin yapısında değişikliklere gidilir. Burada dikkati çeken husus, bu ıslahatda Fransa ve İngiltere'nin liberal devlet müesseselerinin örnek alınmış olmasıdır. 1836'da Dahiliye ve Hariciye Nezaretleri tesis edilir. Aynı yıl Dev-i Nezareti ve Maliye Nezareti faaliyete geçer. 1838'de önemli bir değişiklik yapılarak sadrazamlık makamı Başvekalet olarak değiştirilir. Başvekil, hükümeti (Meclis-i Vükelâ) teşkil eden bakanlıklar arasında koordinasyonu sağlayacaktır. 1839'da Ticaret Nezareti kurulur. Asıl önemli gelişme, çok daha liberal yapıda olan danışma meclislerinin ortaya çıkması olmuştur. 1838 yılında İmparatorluktaki en yüksek danışma organı olarak Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye kurulmuştur. Bu meclis, padişahın ve hükümetin danışma kurulu olarak işlev görecektir ve ilân edilmesi düşünülen Tanzimat Fermanı ile girilecek yeni düzende

reformların planlanıp uygulanacağı merkez olacaktı. Meclis-i Vâlâ'nın yanında Dâr-ı Şûrâ-yı Bâb-ı Âli ve Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî kurulan diğer danışma organları oldular. II. Mahmud, reformlarıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni bir çığır açmıştı. Fakat, 1839 yılında ölümü, O'nu reformlarının daha da geliştiğini görmekten alıkoymuştu. Ancak, artık, İmparatorluk daha liberal reformlara beşiklik edecek olan Tanzimat'ın ilânına gebe idi.

3 Kasım 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı (Gülhane Hatt-ı Hümayûnu) getirdiği yeni prensiplerle Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetiminde çağdaş bir yapılanmanın başlangıcı olmuştur. Mustafa Reşid Paşa tarafından kaleme alınan ve bir hatt-ı hümayûn (Padişah Fermanı: Ordonnance Imperiale) şeklinde ilân edilen Tanzimat Fermanının başlıca prensipleri şunlardı: 1- Osmanlı tebaasının can, mal ve ırz dokunulmazlığının garanti altına alınması, 2- Osmanlı tebaasından herkesin gelirine orantılı bir şekilde vergi toplanması, 3- Askerlik görevinin düzenli bir usûle bağlanması.

Fermanın getirdiği bu prensiplerin hepsi müslüman olsun olmasın bütün Osmanlı vatandaşlarına eşit olarak uygulanacaktı. Tanzimat Fermanı ile girilen bu yeni dönemde uygulanacak olan bu prensiplerin bu derecede önemsenip özenle ifadelendirilmesi Avrupa'da doğan ve gelişen liberalizmin Osmanlı İmparatorluğu'na girmeye başladığını göstermektedir. Liberalizmin ilk belgelerinden sayılan 1215 tarihli Magna Carta gibi Tanzimat Fermanı da, bir anlamda Türkiye'de liberalizmin doğuşunu işaret etmektedir. Ferman, öncelikle, Türkiye'de anayasal yönetime doğru atılmış bir adım olması nedeniyle liberal bir nitelik taşımaktadır. Zira, Osmanlı vatandaşlarının can güvenliğini garanti ederek onun hak ve görevlerine dikkati çekmektedir. Mal güvenliği kavramı Osmanlı İmparatorluğu'nda özel mülkiyete geçişte ve müsaderenin kaldırılması yolu ise mülkiyetin garantiye alınmasında önemli bir adım teşkil eder. Tanzimat Fermanıyla başlayan bu liberalleşme,

1856'da ilan edilen Islahat Fermanı ile daha da genişletilmiş ve daha açık bir ifadeye kavuşmuştur.

1839'da Tanzimat'ın ilânıyla idarî yapılanmada ve yönetim anlayışında meydana gelen bu değişmelerin yanısıra, Osmanlı devlet adamları ve aydınları arasında da liberal fikirleri seslendiren kimselere rastlanır. Bunlardan ilki Sâdık Rıfat Paşa'dır. Paşa, "Avrupa'nın Ahvaline Dair Risale" isimli bir yazısında, Tanzimat öncesinde bazı temel liberal fikirleri açık ve etkileyici tarzda dile getirir. Can ve mal güvenliğinin ve şahsın itibarının dikkatle özenle korunması gerektiğini savunur. Avrupa'da geniş bir basın özgürlüğünün bulunduğu işaret eden Sâdık Rıfat Paşa, belki de Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk kez, Doğulu devlet anlayışından farklı, liberal bir devlet yönetimi ve anlayışının tercih edilmesinin daha doğru olduğunu ifade eder. Sâdık Rıfat Paşa'ya göre "Hükümetler halk için mevzu olup, yoksa halk hükümetler için mahlûk değildir".

Tanzimat Dönemi (1839-1876) liderlerinden Âli Paşa da liberal düşünce ve görüşler öne sürer. Dönemin bütünü nazar-ı dikkate alındığında temel yaklaşımın liberal bir yönetim ve ekonomi anlayışı olduğu göze çarpar. Fuat Paşa ve Âli Paşa mülkiyete hürriyet istemektedirler. Osmanlı İmparatorluğu'nda mülkiyet tanınırsa ekonomik gelişmenin bireylerden başlayarak hızlanacağına inanırlar. Özel mülkiyetin tanınması için gerekli adımları da atarlar. Tanzimat Fermanı'nın ilânıyla kişilerin mallarına ölümlerinden sonra (ya da görevlerinden alınınca) el konulması gibi sermaye birikimini engelleyen önemli bir engel (müsadere) kaldırılır. 1858 Arazi Kanunnamesi ile İmparatorluğun hemen hemen tamamını kapsayan devlet malı arazi (mirî arazi) sisteminde özel mülkiyete geçiş başlatılır.

Tanzimatçılara göre ticaret de liberalleştirilmelidir. Serbestî-i ticaret onlar için ulaştırılması gereken başlıca hedeflerden biridir. Bankacılığı ticareti desteklemek için başlatırlar.

Bugün hâlâ yaşayan Şirket-i Hayriye vapur işletmesi o günlerin eseridir. Sanayi alanında ise, paradoksal şekilde öncelikle devlet eliyle sanayileşmeyi denerler. Günümüzdeki organize sanayi bölgelerine benzer tesislerin kurulmasına yönelik girişimlerde bulunurlar. 1840'dan 1860'lı yıllara kadar süren bu girişimlerin başarısız kalması üzerine devlet desteğiyle bir özel sektör yaratmak isterler. Esnafı birleştirip şirketler oluşturmak ve gümrük duvarlarını yüksek tutarak bu oluşumu himaye etmek yolunu tutarlar. Bununla birlikte, bütün bu teşebbüsler işlek bir ekonomi ve bu ekonomide önderliği üstlenecek bir girişimciler sınıfı yaratmak açısından eksik ve yetersizdir. İmparatorlukta bilgi birikimi yokluğu ve Avrupa karşısındaki teknolojik yetersizlikler ne devlet eliyle sanayileşmeye ve ne de özel sektörün doğuşuna imkân tanır.

Fakat, Tanzimat Dönemi bütün bu eksiklik ve yetersizliklerine rağmen yeni ve dinamik bir kuşağın ortaya çıkmasına vasıta olur. Doğuşlarına ortam hazırlayan Tanzimat'ı eleştirmekle yola çıkan bu yeni kuşak farklı fikirlerin ve değişik ideolojik yaklaşımların ortaya çıkmasını sağlar. İbrahim Şinasi (1824-1871), 1862 yılında çıkarmaya başladığı Tasvîr-i Efkâr Gazetesi ile anayasal yönetim düşüncesini savunur. 1865'ten sonra ise Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın öncülüğünde Yeni Osmanlılar Cemiyeti kurulur. Onlar da yeni bir siyasî sistemin, padişahlığın da korunduğu anayasal bir monarşinin, yani meşrutiyetin Osmanlı'nın siyasî sistemi haline gelmesini isterler. Ekonomide ise çok daha liberal fikirler öne sürerler. Namık Kemal yazılarında tekel demek olan "yedd-i vahid" usûlüne şiddetle karşı çıkar. Serbest rekabetin İmparatorlukta geçerli olmasını ister. Serbestî-i ticareti savunur.

XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra iktisat bilimi alınında da ilk liberal çalışmalar görünmeye başlar. Mülkiye Mektebi iktisat hocası olan Sakızlı Ohannes Paşa, liberal ekonominin Türkiye'deki ilk temsilcilerinden

olur. "Mebâdî-i İlm-i Servet-i Milel" isimli eseri daha isminden başlayarak Adam Smith'in "Ulusların Zenginliği" adlı eserinin ve onun liberal iktisat anlayışının Türkiye'deki temsilcisi hüviyetini kazanır. Kitabın temel amacı modern iktisadın kavramlarını ve yöntemlerini Osmanlı düşünce dünyasına aktarmaktır.

Tanzimat'ı, I. Meşrutiyet (1876-78)'in ilânı izler. Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin muhalefeti ve Mithat Paşa'nın çabaları sonucu 1876 yılında İmparatorluk ilk anayasası olan Kanun-u Esasî'ye kavuşur. Tanzimat ile ülkeye giren yeni düşünceler, en sonunda parlamenter bir siyasî yapının oluşmasına yol açmıştır. Ancak, kısa süre sonra II. Abdülhamid'in Meclis-i Meb'ûsan'ı kapatmasıyla girilen yeni mutlakiyet dönemi, yönetime karşı İttihat ve Terakki Cemiyeti etrafında kümeleyen yeni bir muhalefetin doğmasına sebep olur. İttihatçı Jön Türklerin yurt dışında ve yurt içinde yaptıkları açık ve gizli muhalefet, bu sefer de 1908 yılında II. Meşrutiyet'in, yani yeni bir anayasal ve parlamenter dönemin başlamasıyla neticelenir.

II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1918) olarak adlandırdığımız bu yeni evrede, ülkenin kaderi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin elindedir. Cemiyet gerçekte monolitik bir yapıda değildir, tam bir fikrî birlik-bütünlük göstermez. Bünyesinde Osmanlılıktan İslamcılığa, Türkçülüğten Batıcılığa kadar uzanan görüşleri ihtiva eden geniş bir fikir yelpazesini barındırır. Cemiyetin ekonomi görüşleri, 1908-1914 yılları arasında liberal ekonomiye yönelik bir görüntü arz eder. Selanikli bir tüccarın oğlu olan Mehmed Cavit Bey (1875-1926), İttihat ve Terakki'nin ekonomik politikalarını yönlendiren kişidir. Son dönem Osmanlı tarihinin önemli maliye nazırlarından olan Cavit Bey liberal iktisat siyaseti uygulayan ve liberal ekonomik tezleri savunan bir kişi olarak karşımıza çıkar. Liberal ekonomiye ilişkin düşüncelerini İlm-i İktisat adını verdiği eserinde ortaya koyar. Ay-

rica yayınladığı Ulûm-ı İktisâdiyye ve İctimaiyye Mecmuası'nda klâsik liberalizmin bazı kavram ve yaklaşımlarını Osmanlı fikir çevrelerine ulaştırır.

İttihat ve Terakki içerisinde doğan ve zamanla ondan kopan Prens Sebahattin ve grubu da yönetimde liberalleşmeyi öngören fikirleri savunurlar. Ahrar Fırkası adı altında örgütlenen Prens Sebahattin ve arkadaşları daha liberal ve federal bir Osmanlı İmparatorluğu istemektedirler. İngiltere'yi örnek göstererek eğitimden siyasî yönetime uzanan bir liberalleşmeyi öngörürler. Teşebbüs-i şahsî ve adem-i merkezîyet kavramları etrafında örgütlenen yaklaşımlarıyla hür iradeli girişimci insanlara ve yerinden yönetime dayalı bir yapılanmanın çözülmekte ve çökmekte olan İmparatorluğu kurtarabileceğini ileri sürerler.

II. Meşrutiyet Dönemi'nin 1914-1918 arasındaki yılları ise liberal değil devletçi iktisat politikalarına yönelindiği, yerli bir burjuvazinin devlet eliyle yaratılmaya çalışıldığı yıllar olmuştur. I. Dünya Savaşına rastlayan bu dönemde İttihad ve Terakki Cemiyeti savaşın da getirdiği zorlamalarla liberal ekonomi ülkeleriyle pek uyuşmayan "millî" bir iktisat politikası izlemiştir.

Sonuç olarak, liberal düşünceler ilk defa XIX. yüzyılda Türkiye'ye girmiştir. Ancak, ilk dönemlerde bu fikirler yenilik ve islahat kavramları içerisinde mündemictir. Yüzyılın ikinci yarısında liberalizm kelime olarak telaffuz edilmeye başlanır. XIX. Yüzyılın sonlarında ise liberalizm parçalı şekilde Sakızlı Ohannes Paşa, Prens Sebahattin, Mehmed Cavit Bey gibi önemli isimler tarafından savunulur ve kısmen de uygulanma imkânı bulur. Bununla birlikte, XIX. yüzyıl boyunca güçlü Avrupa devletlerinin siyasal, ekonomik ve malî baskıları altında bunalan ve bu ülkelerin nüfuz ve çatışma alanı içerisine çekilen Osmanlı İmparatorluğu artık bağımsızlığını önemli ölçüde kaybetmiştir. Dünyaya açık Osmanlı pazarları, ülke ekonomisinin rekabet gücünün olmama-

sından dolayı, Avrupa sermayesinin hammadde kaynağı ve yatırım alanı haline gelir. Kapitülasyonların varlığı ve dış borçlar malî bağımlılığa ve Duyûn-ı Umûmî idaresine yol verir. Bu nedenlerle, İmparatorluktaki liberalleşme süreci kesintisiz ve etkili biçimde işlemez, bu süreçteki atılımlar yarım teşebbüsler olarak kalır.

Cumhuriyet'in kuruluş yılları, kapitülasyonlar, dış borçlar ve Duyûn-ı Umûmiye'nin Türk aydınlarının zihinlerinde yarattığı endişe ve korkuların tesirinde geçmiştir. İttihat ve Terakki'nin 1914-1918 arasında yürüttüğü millî iktisat politikaları, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında izlediği politikalara esas teşkil etmiş, böylece genç Cumhuriyet de devletçi, dışa kapalı ekonomik politikalara yönelmiştir. Bununla birlikte, İş Bankası'nın kurulması ve benzeri adımlarla bir müteşebbisler sınıfı yaratma ve özel sektör meydana getirme çabaları da olmuş, pür devletçi bir ekonomik model yerine devlet ağırlıklı bir karma ekonomi sisteminin uygulanmasına çalışılmıştır. 1923-1950 arasındaki tek parti yönetimi devrinde, liberal temaları sistematik ve bütüncül biçimde değilse bile parçalı olarak ve arızî biçimde savunan yazarlar ve fikir adamları yetişmiştir. Siyasî alanda da Terakîperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası ile Cumhuriyet döneminin ilk liberal siyasî oluşumları ortaya çıkmıştır. Ancak bunlar başarısız kalmış veya başarısızlığa mahkûm edilmiş ve Türkiye hem ekonomik hem siyasî bakımdan liberalizmle uyuşmayan bir tek parti rejimini 1950'ye kadar yaşamıştır.

1950'de demokrasiye geçilmesinden sonra Avrupa'da olduğu gibi ülkemizde de liberalizm yeniden gündeme gelmiştir. Ancak bu, son derece sancılı bir süreç olmuştur. Ülkenin liberalleşmesini isteyenlerle buna karşı olanlar arasındaki mücadele gelgitler halinde devam etmiştir. Demokrasiye geçilmesi Türkiye'nin liberalleşmesi açısından yeni ufuklar açmakla birlikte, devletçi-baskıcı elitler liberalleşmenin önüne geçmek için her yola başvurarak

mücadele etmişlerdir. 1960 ve 1971 askeri müdahaleleri, Türkiye'nin liberalleşmesine vurulan en büyük darbeler olmuştur. Benzer bir darbe zaten yeterince liberal olmayan demokrasiyi budayan 1980 askeri müdahalesiyle gelmiştir.

1980 Sonrasında Türkiye'de Liberalizm

Türkiye'de liberalizmin gelişmesi, bir başka ifadeyle Türkiye'nin liberalleşmesi açısından 1980 sonrasının özel öneminin olduğu açıktır. Aslında, 1980 yılı Türkiye tarihinin en ilginç yıllarından birisidir. Bu yılın 24 Ocak'ı, siyasî sorumluluğunu dönemin başbakanı Süleyman Demirel'in, teknik sorumluluğunu DPT Müsteşarı Turgut Özal'ın üstlendiği meşhur ekonomik tedbirler paketinin açılmasının ve Türkiye'nin iktisadî bakımdan liberalleşme sürecine girmesinin başlangıç tarihidir. Buna karşılık, aynı yılın 12 Eylül'ü bir askerî darbeyle liberal demokrasinin askıya alındığı, yani Türkiye'nin siyasî liberalleşme bakımından geriye gitmeye başladığı bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bu ilginç ve hüznü verici çelişki bir tarafa bırakılırsa, 24 Ocak 1980'den 12 Eylül 1980'e kadar olan kısa devrenin 1980 sonrasındaki ekonomik liberalleşme sürecinin ilk aşaması olduğu söylenebilir. 24 Ocak kararları, daha gerçekçi bir döviz ve faiz politikası izlenmesi, yabancı yatırımın teşvik edilmesi, ithalatın serbestleştirilmesi, fiyat kontrollerinin kaldırılması, ihracat teşvikleri getirilmesi gibi tedbirler ihtiva etmiştir. Bir bütün olarak bakıldığında 24 Ocak kararlarının kapalı ve devlet kontrollü Türkiye ekonomisinin, bir piyasa ekonomisine dönüşmesi yolunda önemli bir adım teşkil ettiği görülmektedir.

Türkiye'nin 1980 sonrasında iktisadî bakımdan liberalleşmesinin ikinci safhası 6 Kasım 1983 seçimlerini kazanan Anavatan Partisi'nin aynı yılın Aralık ayında iktidarı askerî yönetimden devralmasıyla başlamıştır. Bu safhada bakanlık sayısının 21'den 13'e indirilmesiyle, yürütme organının yeniden ya-

pılandırılması yoluna gidilirken, ekonomi yönetimi de, şeklen, başbakan yardımcısına bağlı Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı'na bırakılmıştır. KİT'ler çeşitli bakanlıklara dağıtılmıştır. İkinci safhada dış ticaretin liberalize edilmesi sürmüştü, döviz mübadeleleri iyice serbestleştirilmiş, bu çerçevede TPKK'nun döviz serbestliği önünde engel olmaktan çıkarılması sağlanmış, negatif faiz uygulaması tamamen terkedilmiş ve özelleştirme yavaş yavaş gündeme gelmeye başlamıştır.

24 Ocak 1980'de başlayan ve 6 Kasım 1983'de Anavatan Partisi'nin iktidara gelmesiyle devam eden iktisadî liberalleşme sürecinin en belirgin sonucu, Türkiye'nin ithal ikamesi modelini yavaş yavaş terketmeye ve ihracata dayalı kalkınma modelini benimsemeye başlamasıdır. Bu model değişikliğinin kaçınılmaz sonucu, piyasa ekonomisinin dinamiklerinin harekete geçmesidir. Nitekim, Türkiye söz konusu dönemde döviz, faiz ve fiyat kontrollerini ya tamamen kaldırmak veya asgariye indirmek suretiyle bu doğrultuda hayli mesafe almıştır. Bu adımlar Türkiye'ye hem en acil iktisadî problemlerini hızla çözme şansını vermiş, hem de yapısal değişikliklerin yolunu açmıştır. Uluslararası finans kuruluşları da Türkiye'nin bu dönemdeki çabalarını takdirle karşılamıştır. IMF ve Dünya Bankası Türkiye'ye yapısal değişiklik yolunda önemli destek sağlamıştır. Türkiye söz konusu dönemde bir rekor kırarak beş defa yapısal uyum kredisi almayı becermiş, bu başarıları uluslararası finans çevrelerinde Türkiye'nin kredibilitesini hızla yükseltmiştir.

1987 seçimlerinden itibaren iktisadî faktörlerden çok siyasî faktörlerin etkisiyle iktisadî liberalleşmede önce bir durgunluk sonra da bir geriye gidiş başlamasına rağmen, 1980-1989 devresinde Türkiye'nin iktisadî performansının hayli iyi olduğu genellikle kabul edilmektedir. OECD ülkeleri arasında 1981-1989'da GSMH büyümesi oranlarında Japonya % 4.3, İspanya % 3.1 oranını yakalamışken Türkiye % 4.7'ye ulaşmıştır. Keza,

Türkiye'nin GSMH'sı içinde sanayinin payı 1980'de % 23.2 iken 1989'da % 31,3'e çıkmış, tarım, ormancılık ve bahççılığın payı 1980'de % 23 iken 1989'da % 16.6'ya gerilemiştir. Yıllık nüfus artış oranının % 2 civarında olduğu düşünülürse Türkiye'nin bu dönemde her yıl % 2.5'lük bir refah artışı sağladığı görülmektedir. İhracat rakamları da bu devrede önemli sıçramalar yapmıştır. 1980'de 2.9 milyar dolar olan ihracat miktarı, Dünya Bankası'nın verilerine göre 1989'da 13.1 milyara ulaşmıştır. Sadece parasal hacmi değil, ihracatın kompozisyonu da köklü biçimde değişmiştir. İmalat sanayiinin ihracat içindeki payı 1980'de % 32 iken, 1989'da % 78,2'ye yükselmiştir.

Bununla beraber söz konusu dönemin bütünüyle bir başarı hikâyesi olmadığı da bir gerçektir. En tipik başarısızlık enflasyonun bir türlü aşağı çekilememesi veya çekilmemesidir. 1980'de % 106 olan enflasyon 1983'te ve 1986'da % 30'a düşürülmüş ise de, 1986'dan itibaren % 70'ler civarında gezinmiştir. İç ve dış borç stoku da dramatik artışlar göstermiştir. 1980'de 15 milyar dolar olan dış borç, 1989'da 55 milyara çıkmıştır. İç borçlanmada da benzer gelişmeler olmuştur. 1989'dan beri iç borçlar ciddi bir problem olma hüviyetini korumakta ve gitgide kendi kendisini besleyen bir sorun olma niteliğini kazanmaktadır. Bazı yazarlar 1980-1989 devresinin iktisadî başarısızlıkları hanesine, ekonomiyi daha açık, piyasa ekonomisine daha yakın bir ekonomiye dönüştürme yolundaki adımların sadece belirli sınıfların menfaatine işlediği, gelir dağılımını bozduğu, adaletsizlik ve eşitsizlikler yarattığı iddialarını da eklemektedir.

Bir bütün olarak bakıldığında 1980-1989 döneminin Türkiye'nin iktisaden liberalleşmesi ve gelişmesi açısından önemli hamlelerin yapıldığı bir dönem olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Yukarıda aktarılan verilere ilaveten, ülkenin haberleşme, ulaşım, hizmet sektörü alanında kaydettiği gelişmeler de bu çerçevede sayılabilir. Bir de, ya hiç kimsenin

farketmediği, ya da çok az kimsenin önemini kavrayabildiği bazı gelişmeler vardır. Bu gelişmelerin aynı zamanda siyasî ve sosyal yansımaları da mevcuttur ve bu yansımalar en az iktisadî olgular kadar önemlidir. Bir örnek, faizsiz banka-kâr ortaklığı sisteminin kabul edilmesi ve hukukileştirilmesidir. Bu, sadece yastık altında tutulan yüksek miktardaki tasarrufun iktisadî sisteme çekilmesini sağlamakla kalmamış, buna ilaveten, inançlarına aykırı olduğunu düşündükleri pratiklere girmemek arzu ve endişesiyle iktisadî ve zamanla siyasî sisteme yabancılaşan kimseleri bu durumdan kurtarma yollarını açmıştır. Aynı zamanda sosyal hayatın daha özgürlükçü olmasını, insanların önündeki tercih yelpazesinin genişlemesini sağlamıştır.

1980 yılının Ocak ayı, Türkiye'nin iktisadî liberalleşme sürecinde önemli bir kilometre taşı tekil ederken, aynı yılın Eylül ayında gerçekleştirilen askerî darbe, liberalleşmeyi, daha doğrusu liberal demokrasiyi durdurmuş ve geriye itmiştir. Ne var ki, paradoksal bir şekilde, kısa vadede liberalleşmeye büyük zarar veren bu olay, daha uzun vadede, buna sebep olanların herhalde hiçbir şekilde arzu etmediği bir dönüşümle, Türkiye'nin siyasî liberalleşmesini kolaylaştıracak oluşumlara yol vermiştir. Bunu daha açık olarak şöyle ifade etmek mümkündür. 12 Eylül 1980 askerî darbesi dönemin siyasî kadrolarını 1983'de demokrasiye geçiş sürecinde siyasî faaliyetten yasaklamakla, Türkiye'nin liberalleşmesine umulmadık bir ivme kazandıracak bir partinin ve liderin göreve gelmesine dolaylı olarak katkıda bulunmuş veya bunu kolaylaştırmıştır.

Bu, hiçbir şekilde, 1983'de iktidarı alan Turgut Özal'ın ve Anavatan Partisi'nin askerî yönetimle işbirliği içinde olduğunu ve ortak bir tezgâhla iş başına geldiğini-getirildiğini iddia etmek anlamına gelmemektedir. Dönemle ilgili bilgi ve gözlemlerimizin gösterdiği üzere, durum tam tersinedir. Askerî yönetimin iktidar adayı parti, bütün sunî payan-

dalara rağmen seçmenin tercihine mazhar olmamıştır. İktidar şansı güçlü olan eski AP ekibinin de baskı altında olması Anavatan Partisi iktidarını önlemeyi imkânsızlaştırmıştır. Böylece, 6 Kasım 1983 seçimleriyle yalnızca demokrasiye geçiş gerçekleşmemiş, aynı zamanda yeni bir zihniyet iktidarı devralmıştır.

Siyasî partilerin ve kişilerin siyaset yapma hakkından mahrum kılınması elbetteki hiçbir şekilde savunulabilecek bir durum değildir ve demokrasi tarihimiz bu olayı kara bir sayfa olarak kaydedecektir. Ancak, şerhlerden hayır da çıkabildiğinin bir örneği olarak, bu kötü olaydan bazı olumlu sonuçların da çıktığını, hatta bir bakıma Türkiye için tarihin tam da en elverişli noktasında yakalanmış bir şansın doğduğunu söylemek mümkündür. Bu şans, 12 Eylül öncesi siyasî sisteme hükmeden devletçi, anti-liberal zihniyetin biraz olsun geriye itilmesini ve onda çeşitli çaplarda gedikler açılmasını kolaylaştırmış ve hızlandırmıştır.

Daha geniş bir perspektiften bakıldığında mesele şöyle görünmektedir: Demokrasiye geçişimizden beri, siyasal toplumun bir alt unsuru olan devlet, hem siyasal toplum içinde, hem de toplumsal sistem ve onun bir alt unsuru olan siyasal sistem içinde ayrı ve ayrıcalıklı bir yer işgal etmiştir. Normalde, demokratik toplumlarda devletin siyasal sistemden ve toplumsal yapıdan etkilenmesi ve onun tarafından yönlendirilmesi söz konusuysa, bizde sanki mekanizma tersine işlemiştir. Toplumdan kendisine yönelik talepleri süzgeçten geçirmekle kalmayan, aynı zamanda bu talepleri denetim altında tutan, manipüle eden devlet, toplumdaki, onun talep ve özelliklerinden bağımsız, üstün bir nitelik kazanmıştır. Bu yüzden devlet "kutsal" ve "yüce" sıfatlarıyla vasıflandırılmıştır. Adeta siyasal ve toplumsal sistemle ilintisiz kılınmıştır. Bu yüzden, siyasal sistemdeki ve toplumsal yapıdaki özellikler ve gelişmeler ne olursa olsun devlet yerinde, olduğu gibi, "olması gerektiği gibi" kalmıştır.

Tek parti döneminde zaten kendi bürokratik kadrolarıyla, kendi sanatçıları ve entellektüelleriyle, kendi meşruluk kaynağı ideolojisiyle toplumdan kopuk, ona istihfafla bakan ve onu kalıba sokmaya çalışan, bunu beceremediği zaman çeşitli yol ve araçlarla iyice sindiren veya sadece ihmal eden bir üstün kurum olarak yaşayan devlet, demokrasiye geçtikten sonra da aynı konumunu korumaya çalışmıştır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Fırka denemeleri, devletin bu yapısını tehdit ettiği için tasfiyeye uğratılmıştır. Demokrat Parti imkânsız görüneni başarmış ve kansız bir devrimle tek parti egemenliğini yıkmıştır. Demokrat parti ve onun çizgisinin devamı olan bütün partiler devletle siyasal sistem ve toplum arasındaki çelişik ilişkiyi düzeltmeye ve demokratik bir çizgiye oturtmaya yönelik küçük hamleler yapmıştır. Tabii ki, her hamle açık veya örtülü direnişlerle karşılaşmıştır. En ciddî direniş, bu süreci durdurmaya yönelik en büyük isyan, 1960 darbesidir. Bu darbe, devletçi elit tabakalardan gelmeyen, veya oradan geldiği halde Menderes gibi zamanla kökenine yabancılaşan siyasetçilere sıkı bir gözdağı vermiş ve tabir caizse onlara had-dini bildirmiştir.

Bu had bildirme o kadar etkili olmuş olsa gerekir ki, 1960 sonrasında DP'nin devamı olarak iktidara gelen AP, hiç şüphesiz başına geçen Süleyman Demirel'in zihniyetinin ve tabiatının da etkisiyle, son derece ürkek ve uysal bir rolü benimsemiş ve devletin kutsal ve yüce konumunu asla rahatsız etmeyi göze almamış, belki de böyle bir şeyi düşünmemiştir bile...

Kutsal devlet-üstün devlet anlayışı Türkiye'nin siyaset ve iktisat pratiğine çeşitli şekillerde yansımıştır. İktisattaki yansıma, iktisadî devletçilik ve iktisadî gücün devlete tabi kılınması, devlet sayesinde varolması ve zamanla korporatist bir ekonomik yapılanmanın doğması olmuştur. Siyasetteki ekonomik yansıma, devletin elitist-misyoner ideolojisiyle yüklenmesi, paternalist vesayetçi, hizmet eden

değil hizmet edilen, belirli yönlerden vatandaşın karar ve tercihlerinden asla etkilenmeyen bir organ olarak ortaya çıkmasıdır. 1983 seçimleriyle iktidara gelen siyasî kadro bu anlayışta derin gedikler açmıştır. İlk olarak, "milletin devlet için var olmadığı, devletin millet için varolduğu" tezini işlemiştir. Bu nokta genelde sandığımızdan çok daha mühimdir. Hele hele bu gerçeğin iktidarın nimetlerinden yararlanan bir ekip tarafından vurgulanması daha da önemlidir. İki formülasyon birbirinden öylesine farklı devlet tiplerini temsil etmektedir ki, analizi derinlere indirdiğimizde hayrete düşmemek elde değildir. "İnsanlara hizmet için varolan" bir devlet, ideolojik manipülasyon yapan, toplumu gerekli gördüğü istikamette "adam eden", "biçimlendiren" bir devlet olamaz. Dolayısıyla "hizmet için devlet" formülasyonu, devleti eninde sonunda nötrleştirecek, vatandaşın istek ve tercihlerinin etkilerine açık hale getirecek bir yolu bize işaret etmektedir. Bunun Turgut Özal liderliğindeki Anavatan Partisi tarafından dile getirilmesi, devlet yapılanması ve felsefesinde bu doğrultuda kısmî dönüşümler gerçekleştirilmesi, Türkiye'nin liberalleşmesinde hatırı sayılır bir ilerleme teşkil etmiştir.

İkinci olarak, liberal demokraside seçilmişlerin atanmışlara karşı yetki üstünlüğünün tarihimizde az görülen örnekleri Özal iktidarları döneminde gerçekleştirilmiştir. Askerî bürokrasinin sivil yönetimin emir ve denetimi altında olduğu, Genelkurmay Başkanlığı'na kendi kendini atamaya kalkan bir subayın emekliye sevk edilmesiyle ve siyasî otoritelerin tercihlerini benimsemeyen bir diğer Genelkurmay Başkanı'nın emekliliğini istemeye itilmesiyle vurgulanmıştır. Üçüncü olarak, devletin en yüksek makamı kabul edilen Cumhurbaşkanlığı, tarihimizde ilk defa gerçek anlamda bir sivil siyasetçi tarafından 1989'da Özal'ın bu göreve seçilmesiyle doldurulmuştur. Dördüncü olarak, başta devletçi-elitizmi meşrulaştırma aracı olarak kullanılan Kemalizm

olmak üzere tabu haline getirilen daha birçok konunun tartışmaya açılması, fikir özgürlüğünün genişletilmesi yanında devletin sivilleştirilmesi açısından da bir ileri adım teşkil etmiştir.

Yukarıda sayılan dört ana kaleme ilaveten, 1983-1991 devresinde, Türkiye'nin siyasî liberalleşmesi açısından büyük önem taşıyan başka bazı gelişmeler de oldu. Birkaç genel seçim olaysız yapıldı. Sıkıyönetim bütün ülkede kaldırıldı. Hukuk sistemimize yerleştirilmiş olan ve fikir özgürlüğünün önüne engel teşkil eden 141, 142, ve 163. maddeler ilga edildi. Askeri yönetim zamanında getirilen Türkçe'den başka dil - Kürtçe - konuşmama akıl-dışı yasağı yok edildi. Bütün bunlar Türkiye'nin siyasî ve hukukî bakımdan liberalleşmesinde ileri adımlardı.

İktisadî bakımdan 24 Ocak- 11Eylül 1980 ve 1983-93 ve siyasî bakımdan 1983-1991 periyodları olarak bölümlendirilebilecek liberalleşme sürecini şimdi, Özal'ın ölümünden sonra, daha soğukkanlı değerlendirme imkânına sahibiz. Türkiye'nin kendi tarihsel gelişimi ve siyasî ve iktisadî sistemimizin bütünlüğü içinde bakıldığında söz konusu dönemde hakikaten liberalleşme yönünde önemli adımların atılmış olduğu görülmektedir. Bununla beraber dünya ölçüleriyle bakıldığında katettiğimiz mesafenin çok az olduğu ve yalnızca bir başlangıç teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Bundan daha üzücü olanı, liberalleşme sürecinin son yıllarda bazı sektörlerde ya bütünüyle ya da kısmen durmuş olması, hatta geriye dönüşlerin ortaya çıkmasıdır.

Özal'ın Rolü ve Özal Sonrası

1980 sonrasındaki liberalleşme sürecinin mimarı Özal'ın bu süreç içindeki rolünü olumlu ve olumsuz yanlarıyla ortaya koymak bundan sonraki liberalleşme çabalarının önündeki imkânları ve maniaları açıkça görebilmek bakımından yararlı olacaktır. Bu noktaları maddeler halinde şöyle sıralayabiliriz:

1- Özal'ın ölümünden sonra iyice anlaşıl-
mıştır ki, Türkiye'de 1983-1993 döneminde
yaşanan liberalleşme hamleleri, tamamen de-
ğilse bile büyük ölçüde, Özal'ın şahsıyla bağlı
ve sınırlı kalmıştır. Türkiye, Batı ülkeleri gibi
fikrî bir hazırlık döneminden sonra liberalleş-
me sürecine girmemiştir. Özal'ın siyasî lider
olarak doğuşu, ülkeyi hiç kimsenin, hatta belki
kendisinin dahi tahmin etmediği ufuklara sü-
rüklemiştir.

2- Özal'ın kendisi Türkiye'nin liberalleş-
mesi açısından hem şanslar hem handikaplar
yaratmıştır. Türkiye'nin liberalleşmesini ge-
rekli bulan, bundan heyecan duyan her insanın
Özal'a bir şükran borcunun olduğu gerçektir.
Özal ve reformları olmasaydı, bugün liberal e-
tiketini kendisine yakıştıran, liberal düşünce-
leri savunan kimselerin çoğu ya hiçbir zaman
böyle bir cesareti bulamazlar veya daha yıllar
boyu beklemek zorunda kalırlardı. Özal'ın
varlığı ve icraatları liberal düşünceyi Türki-
ye'ye taşımayı, hatta daha açık söyleyelim, li-
beralim diyebilmeyi kolaylaştırmıştır. Ne var
ki, onun adeta tek başına liberalleşmeyi sürük-
lemesi, güçlü bir fikir kadrosu ve icraatçı ekip-
ten yoksun olması yaptığı ilgili ilgisiz her
hatanın liberal düşünceye maledilmesine ve
sırf bundan dolayı birçok kimsenin liberaliz-
me düşman olmasına zemin sağlamıştır. Bazı
muhitlerde liberalizmin "köşe dönmeçilik",
"kural tanımazlık" ve kamu kaynaklarının ki-
şisel çıkar sağlama aracı olarak kullanılması
ile eş anlamlı görülmesi ve "liboşluk" biçimin-
de bir küfür söylemi geliştirilmesinde, kavra-
yışsızlık, kötü niyet ve etik değerlerden uzak-
lık yanında, o dönemde yapılan hata ve yanlış-
lıkların da bir payı olduğunun kabul edilmesi
gerçekçilik ve dürüstlüğün bir gereğidir.

3- Liberalleşmenin önder şahsiyeti olarak
Özal'ın, yani bir politikacının öne çıkması, li-
beralizmin büyük fikrî birikiminin ve bu bi-
rikime sahip olmanın ehemmiyetinin yeterin-
ce anlaşılmasını güçleştirmiştir. Özal hiç şüp-
hesiz bir fikir adamı değildir, onda meselâ A-
merika'nın kurucu babalarının fikrî ve felsefî

derinliğini aramak boşunadır. Fikir adamı ol-
maması Özal'ın kınanmasını gerektirmez; fa-
kat, bir politikacının yerinin ve işlevinin ne ol-
duğunun bilinmemesini veya abartılmasını da
haklı kılmaz. İlginç bir durum, Özal'ın ulaşa-
bildiğimiz kaynaklarda liberalizm kavramını
hemen hemen hiç kullanmaması ve kendisini
liberal olarak adlandırmamasıdır. Bu bilinçli
bir taktik-politik tavrı mı, yoksa bilinçli bir i-
deolojik tavrı mıdır bilinmez. Mamafih Ö-
zal'ın düşünce sistematğinde liberalizmin ö-
zünde yatan temel özgürlüklerin yeri çok ö-
nemlidir. O sık sık, "üç temel hürriyet" adını
verdiği "din ve vicdan hürriyeti", "girişim hür-
riyeti" ve "fikir hürriyeti"ni vurgulamıştır.
Bunların savunmasını da belki ilki hariç, fay-
dacı bir temelde yapmıştır. Bu özgürlükleri i-
lerlemenin, gelişmenin dinamikleri olarak gör-
müştür. Muhtemeldir ki, "bunlar ilerlemeye
değil, durgunluğa yol açsaydı yine de vazge-
çilmez olurlar mıydı?" sorusu Özal'ın zihnini
hiç meşgul etmemiştir. O, söz konusu üç öz-
gürlüğün gerekliliğini, vazgeçilmezliğini fikrî,
felsefî, teorik gerekçelerle keşfetmemiş, üstün
sezgi ve gözlem gücüyle, izlediği, içinde yaşa-
dığı toplumlarda, özellikle ABD'de, hayatın ak-
ışından ve sistemin işleyişinden kapmış ve
Türkiye'ye taşımıştır. Dindar bir insan oluşu,
yani muhalif bir geleneğe mensubiyeti bazı
şeyleri görmesini kolaylaştırmıştır. Bütün
bunlar hesaba katıldığında Özal'ı liberal eti-
keti altına değil liberal fikirlerden bir ölçüde
etkilenmiş, tabiat itibarıyla de liberalliğe yat-
kın muhafazakâr-liberal bir devlet adamı eti-
keti altına sokmak belki daha doğrudur, ama
kendisinin bu etiketin "liberal" kısmını ne ka-
dar sevip benimseyeceği meçhuldür.

4- Türkiye'nin liberalleşmesi sadece
Özal'ın hayattan ayrılmasından dolayı durak-
lama sürecine girmiş değildir. Aynı zamanda
Özal'ın ölümünden sonra icad edilen ve bazı
yazarlar tarafından dile getirilen "Özalizm" de
ileride Türkiye'nin liberalleşmesinde engel
teşkil etme potansiyeline sahiptir. Özalizm di-
ye bir şeyin varolup olmadığı veya varolması-

nın gerekip gerekmediği elbetteki tartışılabilir. Fakat, ülkenin liberalleşmesini isteyenlerin gözlerini çevirmesi gereken asıl kaynaklar, büyük liberal filozoflar ve onların fikirlerinin Türkiye'deki yansımalarıdır. Öte yandan, 1980'lerden itibaren Türkiye'de siyasî partiler dışında kalan, liberal düşünceyi benimsemiş Türk aydınlarının sayısının da giderek arttığı görülmektedir. Gerek iş dünyasında ve gerekse akademik çevrelerde liberalizmi benimseyen, onu savunan gruplar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu gruplar arasında en öne çıkanı, hiç kuşkusuz, "Liberal Düşünce Topluluğu" ismiyle Ankara'da kurulanı olmuştur. Topluluk yalnızca büyük liberal fikir adamlarının eserlerini dilimize kazandırmakla yetinmeyerek, çoğunluğu akademisyen olan üyelerinin orijinal eserleriyle de Türkiye'de klâsik liberalizmin bilimsel ve felsefî temellerini oluşturmak gibi önemli bir işlevi de üstlenmiştir.

5- Türkiye'nin 1983-1993 dönemindeki liberalleşme süreciyle ilgili gözlem ve tesbitleri şu genel değerlendirmeye bağlamak yerinde olacaktır. 1983 seçimleri sonrasında Türkiye, ciddiye alınması gereken, ancak yetersiz olan bir liberalleşme süreci yaşamıştır. Gerek ekonomide gerekse siyasette bu süreç Turgut Özal'ın şahsıyla özdeşleşmiş olmanın avantajları ve dezavantajlarıyla yürümüştür. Özal'ın ölümü bir duraklama yaratmıştır. Ancak, gerek Türkiye'nin özgül şartları, gerekse uluslararası şartlar ve konjonktür, hesaplanmadık ve beklenmedik şeyler olmazsa, ülkeyi daha liberal bir çizgiye doğru itecek gibi görünmektedir. Liberalleşme hem gelişme ve ilerleme, hem de ülkenin ve toplumun birlik ve bütünlüğünü sağlama bakımından kaçınılmaz bir gereklilik niteliğindedir. Sağlıklı bir liberalleşme ise öncelikle fikrî altyapının oluşmasına ve bu alt yapıdan beslenen müktedir siyasî kadroların yetişmesine bağlıdır.

OKUMA LİSTESİ

Berzeg, Kâzım, *Liberalizm, Demokrasi, Kapıkulu Geleneği*, Ankara, Siyasal Kitabevi 1993.

Çavdar, Tevfik, *Türkiye'de Liberalizm (1860-1890)*, Ankara: İmge kitabevi 1992.

Kuran, Ercüment, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İnsan Hakları ve Sâdık Rıfat Paşa 1807-1857", *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildiriler*, III. Cilt, (Ankara, 1981), ss.1449-1453.

Erdoğan, Mustafa, *Liberal Toplum, Liberal Siyaset*, Ankara: Siyasal kitabevi, 1993

Erdoğan, Mustafa, *Anayasacılık, Parlamentarizm, Silâhlı Kuvvetler*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1993.

İnuğur, Mustafa, *Basın ve Yayın Tarihi*, İstanbul: Çağlayan Yayınevi, 1982.

Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev.: M. Kıratlı), Ankara: TTK, 1978.

Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: Hil Yayınları, 1987.

Önsoy, Rıfat, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*, Ankara: İş Bankası yayını, 1988.

Özal, Turgut, *Değişim Belgeleri*, İstanbul: Kazancı Matbaacılık, 1993.

Seyitdanlıoğlu, Mehmet, "Parlamento Geleneğimiz Çerçevesinde Tanzimat Meclisleri", *Türkiye Günlüğü*, n. 8, (Kasım 1989), ss.60-64.

Şener, Abdülatif, "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İktisadî ve Malî Politikaları" *H. Ü. İ. İ. B. F. Dergisi*, c.8/1, (Ankara, 1990), ss.203-232.

Tanzimat I. İstanbul: Maarif Vekaleti Yayınları, 1940.

Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: 1989.

Yayla, Atilla, *Liberalizm*, Ankara: Turhan Kitabevi, 1992.

Yayla, Atilla, *Liberal Bakışlar*, Ankara: Ankara, Siyasal Kitabevi, 1993.

*Bu yazı, 1995 başında, bir ansiklopedi maddesi olarak kaleme alınmıştır.